

Unelõiv ja Saarepiiga: Jüri Talveti kirjanduslik „Kalevipoeg“¹

Marin Laak

Teesid: Artikkel keskendub eepose „Kalevipoeg“ käsitlusele võrdleva kirjandusteaduse vaatepunktist. „Kalevipoja“ uurimine ilukirjandusliku teosena muutis paradigmaatiliselt rahvuseepose senist tõlgendust ja seda tänu Jüri Talveti käsitlustele „Kalevipojast“ kui suurest Euroopa eeposest, silmapaistavast maailmakirjanduse kunsteeoste seas. Eepose teksti ja poeetika kirjandusteaduslik uurimine on selgitanud, kuidas eepose tekst on üles ehitatud sisemistele, intratekstuaalsetele seostele, mis korduvad gradatsiooni- ja toetuvad teatud kindlatele tekstuaalsetele sõlmpunktidele, näiteks „Saarepiiga“, „uni“ jpt. Enam kui autentset allikad, on „Kalevipoja“ kui kirjandusliku teksti puhul oluline eepose toimimine pidevalt uusi tekste ärgitava tüvitekstina. Eepose analüüs näitab, kuidas selliste seoste alusel tekivad uued kultuurilised ühikud, kauneid näiteid selliste motiivikordustele rajatud seosteahelate kohta leidub ka Jüri Talveti luules.

Märksõnad: eepos, tüvitekst, intertekstuaalsus, „Kalevipoeg“, maailmakirjandus

„Kalevipoja“ käsitlus võrdleva kirjandusteaduse vaatepunktist rõhutab rahvuseepose kirjanduslikku väärtust, kasvades välja eepose intertekstuaalsete seoste retrospektiivsest uurimisest.² Tegu oli paradigmaatilise pöördega kogu „Kalevipoja“-uurimises, sest nagu teada, oli rahvuseepost varem, enam kui saja aasta vältel uuritud peamiselt folkloristlikust aspektist. Kirjanduslik käsitlus ühtpidi vastandus senisele käsitlusele, mis põhines nn soome ehk ajaloolis-geograafilisel meetodil ja uuris rahvaluuletekstide intertekstuaalsust, pärinemist, levimist, omavahelist seotust (vt Oinas 1994, Annist 2005), teisalt aga ka jätkas seda. Kuid folkloristlik tõlgendus ei võimalda selgitada eepose toimimist rahvusliku tüvitekstina, mille transtekstuaalseid siirdeid on leida eesti rahvuskultuuri kõikidel tasanditel (vt nt Torop 2000, vt ka Laak 2014). Milles peitub selle teksti sedavõrd võimas, üle aegade kestev mõjujõud ja saladus? Ajakirjas Akadeemia 2010. aastal ilmunud artiklis kirjutab Talvet: „Kõigepealt väidan, et „Kalevipoeg“ on individuaalne kirjandusteos – selle autori Kreutzwaldi loodud eepos“ (Talvet 2010: 2044). Talveti arvates pole kahtlust, et autori, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi isiklik kreatiivne panus nii-öelda rahva suust kokku korjatud lugulaulu kirjutamisel oli määrav ning annab alust teose tõlgendamiseks ilukirjandusliku, intentsionaalse ja fiktsionaalse teosena. Kuigi vaieldamatult on eepose tekstist äratuntav suur hulk erižanrilisi

1 Artikli valmimist on toetanud HTM-i uurimisprojekt „Kirjanduse formaalsed ja informaalised võrgustikud“ (IUT22-2) ning Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu Eesti-uuringute Tippkeskus (TK145).

2 Projekti tulemustest vt Laak 2003, 2005, 2008, 2010, 2014.

ehedaid folkloristlikke alustekste – muistenditele ja rahvalauludele lisaks ka muinasjutte, kõnekäände jm lühivorme –, on Kreutzwaldi „Kalevipoja“-tekstis ka selliseid kihistusi, mille alustekstideks on maailmakirjanduse teosed. Rahvuseepose uurimise paradigma muutus tänu Jüri Talveti kontseptsioonile „Kalevipojast“ kui kunstiliselt kandvast ja terviklikust ilukirjanduslikust teosest, mis paigutub romantiliste kunsteeoste žanrisse võrdväärselt teiste sarnastega maailmakirjanduses.

„Kalevipoja“ teksti uurimine kirjanduslikust ja semiootilisest vaatepunktist algas rahvusvahelises Euroopa raamprogrammi projektis, mille idee nõudis alusteksti väiksemate osade – värsside, motiivide, figuuride, kõne- ja lausekujundite jms – seoste visualiseerimist ja lahtikirjutamist seoses teiste tekstidega, olgu need mistahes kultuurilistes kanalites ja meediumides. Kuigi selle projekti otsene eesmärk oli suures osas rakenduslik – leida kultuuritekste matemaatiliselt kirjeldatavad mudelid arvutitarkvara arendamiseks haridusvaldkonnas –, olid selle projekti tulemuseks ka mitmed olulised kirjandusteaduslikud järeldused (vt selle kohta Laak, Viires 2004). Toetudes sellele varasemale, ent praeguseni jätkuvalle uurimistöole, võib väita, et „Kalevipoeg“ on eesti kultuuri elav aktiivne tüvitekst, prototekst, mis on genereerinud siirdeid kõikidesse kunstiliikidesse, alustades kirjandusest, luulest ja proosavormidest ning lõpetades etenduskunstide ja popkultuuriga. Artiklis püüaksingi mõned neist välja tuua ning näidata Jüri Talveti rolli eesti „Kalevipoja“-uurimises. (Miks „unelõiv“ ja miks Saarepiiga, peaks selguma artikli lõpus.)

Kalevipoeg maailmakirjanduses

Kõige olulisem, nagu juba öeldud, on Jüri Talveti näidatud võimalus käsitleda „Kalevipoega“ maailmakirjandusse kuuluva luuleteosena, artistliku individuaaleeposena, milles tuleb hinnata ja uurida autori, Kreutzwaldi enda loomingulist panust luuletaja ja isegi teatud määral filosoofina. Talveti käsitluse aluseks olnud retrospektiivne uurimus näitas, et „Kalevipoeg“ pole semiootiliselt lõimitud mitte ainult uemate teoste ja ilukirjanduslike tekstidega, vaid ka suure hulga klassikaliste, teosest teosesse liikuvate arhitektidega. Oluline on see, et juba Felix Oinase, August Annisti ja teiste võrdleva folkloristika uurijate väljatoodud seoste kõrval Euroopa vanima mütoloogiaga leidub „Kalevipoja“ tekstis seoseid ka hilisemate kunst- ja individuaaleepostega ning mitmete kirjandusklassika teostega – nagu näiteks Goethe „Faust“, romaanid „Robinson Crusoe“, „Gulliveri reisid“, isegi Shakespeare'i „Hamlet“. Selle uurimuse lähtelt on Jüri Talvet avaldanud Kreutzwaldi „Kalevipoja“ kohta kokku vähemalt seitse artiklit – eesti, inglise, hispaania ja galeegi keeles.

Tooksin järgnevalt välja Talveti käsitluse mõned, minu jaoks olulisemad ning laiemat resonantsi leidnud seisukohad. Näiteks tahaksin kohe alguses osutada Loomingu veergudel 2011. aastal toimunud mõttevahetusele „Eesti eksistentsiaalsusest“, milles minu jaoks on kõlama jäänud järeldus: eesti rahvusteadvuse alus on kirjandus. Seega, kirjandusliku tüvitekstina võib Kreutzwaldi „Kalevipoega“ lugeda „rahvustunde ideolo-

gilise telje, süvakujutelmade ja mõttemallide ärataja, omamoodi vastupandamatu teosena, mis tasapinnalise argipäeva all avas vanad maa-alused kambriid“, nagu on kirjutatud Jaan Undusk 1994. aastal *tüviteksti* mõistet võrdleva folkloristika raamistikus vermes (Undusk 1994: 148).

Kreutzwaldi teose kirjandusliku paradigma esitab Talvet esmakordselt 2003. aastal Keeles ja Kirjanduses ilmunud artiklis „„Kalevipoeg“ – suur Euroopa eepos“ Lauulisa 200. sünniaastapäeva puhul (vt Talvet 2003). Selles arutluses andis Talvet „Kalevipoja“ folkloristlikule, teose väärtust kahandava kriitika põhipostulaadile – Kreutzwald korvas rahvaluuleallikate vähesust isikliku fantaasiaga – üllatusliku, vastupidise ja positiivse tähenduse. Järgnevalt esitas Talvet oma käsitluse peamise väite: „Kalevipoeg“ kuulub Euroopa romantismi ja järelromantismi individuaaleeposte kaanonisse, mille kaudu püüdsid väiksemad kultuurid endale suurrahvaste keskel vaimset jalgealust luua. Ta toob välja paralleelid näiteks Vergiliuse „Aeneisi“ (70–19 e.m.a), prantsuse „Rolandi laulu“ („La Chanson de Roland“, 12. saj), hispaanlaste „Laulga minu Cidist“ („Cantar de Mio Cid“, 12./13. saj), sakslaste „Nibelungide lauluga“ („Das Nibelungenlied“, 12./13. saj) ning portugali renessansikirjanduse rajaja Louis Vaz de Camõesi eeposega „Lusiaadid“ („Os Lusíadas“, 15./16. saj). Kreutzwald on Talveti järgi Euroopa hilismodernismi ajajärgu kirjanik, kel ühena vähestest õnnestus luua täisväärtuslik eepos, kuigi sellesuunalisi pürgimusi leidis sel ajajärgul mitmeid.

Talvet rõhutab korduvalt „Kalevipoja“ paljuhäälsel kirjanduslikku loomust. Nagu paljudel teistel suurtel maailmakirjandusklassika teostel, on ka Kreutzwaldi eeposel olnud võime siduda suurel hulgal paljude teiste kunstivaldkondade tekste. Huvitav on Talveti osutus „Kalevipoja“ kui kangelaseepose justnagu loomuvastasele lüüriilisele seotusele loodusega ning tundelise naistelauluga, mida on peetud eesti rahvalaulu aluseks. Kas ei ole suurima eepika tunnusjoon just selle loomuse mitmekihilisus ja -tähenduslikkus, metafoorsus ning avatus teistsugusele, küsib Talvet (2010: 2041–2043). Kreutzwaldi eeposel on tundeside kodumaise mullaga. See avaldab mõju kangelase hingeseisunditele ja moraalsele arengule, vastandudes kangelaseeposte üldiselt omasele üheplaanilisele n-õ universaalratsionalistlikule optimismile.

Talvet lõpetab oma esimese eepose-artikli veendumusega, et „Kalevipoeg“ on väärikaim Euroopa eeposte seas. Põgusalt on selles artiklis antud viide ka eepose seostele religioossete kujunditega, mis on saanud minu meelest kauni sõnastuse: „Kreutzwald laseb elulõikus-pühaduse [minu rõhutus – M. L.] pingestuda läbi eepose ruumi, samastab kristlikule müsteeriumile lähedaselt isa taevaisaga“ (Talvet 2003: 890). Juhtigem veel tähelepanu, et Talveti artikliga samaaegselt, 2003. aasta lõpul ilmus Loomingus Madis Kõivu pikem esse „„Kalevipoeg“ Tammsaare tähendamissõnade kumas“, milles Kõiv justnagu jätkaks Talveti arutlust, lahates põhjalikumalt „Kalevipoja“ ja Kreutzwaldi teiste luuleteoste varjatuid religioossete tähenduskihte, aga ka selle saamisloo ja retseptiooni paradokse (Kõiv 2003: 1859 jj).

Eepose žanrimääratluse sotsiaaljaloolisus

Arne Merilai on oma Kreutzwaldi juubeliartiklis (ja vastilmunud rahvusvahelise ajakirja *Journal of Baltic Studies* artiklis) arutlenud „Kalevipoja“ žanri üle, lähtudes 1857. ja 1862. aastal autori enese antud määratlusest „üks ennemuistne Eesti jut“ (sks k *Eine estnische Sage*) ning on käsitlenud eepost ballaadilise teosena (Merilai 2004, vt ka 2015). Siin on tekkinud eesti „Kalevipoja“-uurimises huvitav sisediskussioon. Merilai küsimusele eepose žanrist sekundeerib Talvet juba oma esimeses artiklis. Ta kirjutab: „Vist ei ole keegi öieti selle peale tulnud, et küsida: kui Kreutzwald avaldas „Kalevipoja“ esmalt Õpetatud Eesti Seltsi toimetiste sarjas teadusliku väljaandena, kinnitades, et tegu on ehtsa rahvaluulega, kas polnud see siis jorgelouisborgeslik müstifikatsioon *par excellence* (ehk postmodernistlikus keeles simulaakrum, luuleteksti mängulik muundamine teadustekstiks)“ (Talvet 2003: 886). Oma teises, 2010. aastal Akadeemias ilmunud „Kalevipoja“-artiklis „Müütilise tulevikulinna ja sümbiootilise rahvuse ehitamine Euroopa äärealal“ nimetab Talvet „Kalevipoja“ esitamist lugulauluna „tehniliseks kontekstiks“, milles autor on arvetanud omaaegset kultuurisituatsiooni (vt Talvet 2010: 2046).

Ka siinkirjutaja süvenenud arvamuse kohaselt on tegu kultuuriajalooliselt hiilgava retseptsiooniesteetilise aktiga. Kreutzwald saatis oma teose rahva ette, arvestades Õpetatud Eesti Seltsis 1839. aastal Georg Julius von Schultz-Bertrami esitatud eepose loomise tulist ideed („andkem rahvale eepos!“) ning seda ideed esmatrükist lahutanud 20 aastaga kujunenud jõulist ühiskondlikku ootushorizonti. Nagu teada, oli selle sisuks rahvale tema kildudeks lagunenu ajaloo ja eepose „tagasi andmine“ Hamanni-Herderi vaimus, nagu on hiljem sõnastanud Undusk.³ Ka Jüri Talvet rõhutab Kreutzwaldi ees seisnud väljakutset suunata teos selle tõrgeteta avaldamiseks ennekõike baltisaksa auditoriumile, kuid samal ajal ka vajadust laveerida mööda Vene impeeriumis väga hästi toimivatest tsensuurikaridest: „Et vältida tsaarivõimu tsensuuri ja samal ajal rahuldada baltisaksa kriitikute maitset, oli Kreutzwald sõna otseses mõttes sunnitud teatud määral müstifikatsiooniks – oma teose esitamiseks ehtsa rahvaluule (tööluse) pähe.“ (Talvet 2010: 2044.) Tsaaririigi tsensuur, filosoofiliselt ja ideoloogiliselt kägistav, oli ühtlasi teadusi hardalt kummardav süsteem. Kreutzwaldi „Kalevipoja“ retseptsiooniesteetiline analüüs, mis võtaks kokku teose avaldamise aegse kultuurisituatsiooni 19. sajandil, on tervikuna siiani puudu, kuigi selle süvitsi uurimisega on teinud algust Cornelius Hasselblatt monograafias „Kalevipoeg Studies“ (vt Hasselblatt 2016: 36–40). Kahtlemata, Kreutzwaldi intentsiooniks oli ka eesti rahva kuldse vabadusaja paatos ja heroiseerimine – see on paradigma, millele on aastakümneid, läbi mitme võimuvahetuse, toetunud ka eepose ainus, sotsiaaljalooline käsitlus eesti kirjanduskriitikas.

3 Filosoofilises artiklis „Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip“ (vt Undusk 1995).

„Kalevipoja“ intertekstuaalsus: Saarepiiga rada

Korrates August Annisti sõnu, ütleb Talvet, et Kreutzwaldi tahtis „äratada eestlastes enestes rahvuslikku eneseusku ja armastust“ (Talvet 2005: 560), kuid ta lisab aga justnagu muuseas sellele tuntud teesile veel ühe mõõtmelise: „Toonastes oludes sai ta vaevalt kindel olla, et oli suutnud luua rahvuseepose. Ometi ei jäänud temast rõhutamata eepose peaesmärk: anda oma osa eesti rahva vaimse vabanemise ja loovuse jätkumisse [minu rõhutus – M. L.] [---]“ (Talvet 2010: 2046.) Rõhutan „loovuse jätkumist“, sest kui jälgida „Kalevipoja“ kui alusteksti toimimist eesti kirjanduskultuuris, siis näeme mitmesuguste „Kalevipoja“-tekstide tihedat võrgustikku, keerulist risoomi – ajast-aega on sellega seondumas üha uusi ja uusi tekste. Kreutzwaldi teoses on peidus mingi seletamatu implitsiitne jõud, ebataoline loov hullus, nagu olen kunagi intuiitiivselt tajunud „Kalevipoja“-ainelist hilisemat eesti luulet uurides. Madis Kõiv räägib oma essees Kreutzwaldi „müütilisest valest“, mis „on haaranud endasse peaaegu kõik“ ja lõpetab selle arutluse tõdemusega: „[---] rääkida Kreutzwaldi võimest või võimekusest rahvuseepost luua on mõttetu sõnaderaiskamine. Ta võime on suurem, ta on pannud rahva ise seda looma ja ümber looma ja ümberloodud taas ümber looma.“ (Kõiv 2003: 1881.)

Nii pean Jüri Talveti kolmandaks oluliseks seisukohaks, selgitamaks eepose kirjanduslikku olemust, tähelepanu juhtimist „Kreutzwaldi isiklikule filosoofiale ja tihti loovuse hämaratele (sügavalt meelelistele) ajenditele“ (Talvet 2010: 2045). Kunagi varem pole „Kalevipoja“ rahvaluulemotiivide selgitamisele keskendatud uurimustes esitatud küsimust Kreutzwaldi filosoofiast, veelgi enam – „Kalevipoja“ kui luuleteose filosoofiast ja poetikast. Talveti esitatud küsimused on siin – juhin veelkord sellele tähelepanu – pöördelise tähtsusega.

„Kalevipoja“ ainetel loodud uute teoste, artefaktide hulk eesti kultuuris on aukartustäratav. Muidugi pole tegu „Kalevipoja“ lineaarse, sündmuselt-sündmusele liikuva narratiiviga, Terviklikud ümberjutustused nagu Enn Vetemaa „Kalevipoja mälestused“ (1972), Andrus Kivirähki või Kertu Rakke „Kalevipoja“-nimelised raamatud (1997, 2000) või siis viimane, Kristian Kirsfeldti „Kalevipoeg 2.0. Eesti rahva moodne eepos“ (2010) jäävad siiski eranditeks ja on vähemuses. Näeme, et eepose tekstist on hilisemas kultuuris aktiivsed väiksemad tekstiühikud, näiteks teatud motiivid, lausungid jne. Üheks selliseks eriti produktiivseks rajaks on niinimetatud Saarepiiga rada.

Eepose tekstis leiduvad mitmeid motiivid, mis on Kreutzwaldil esitatud intentsionaalselt hämaratena, nagu näeme autori originaalsest proosa-annotatsioonide raamatukesest „Seletused Kalevipoja laulude sisust“ (1869). Jüri Talvet on rõhutanud, et eeposele pealesunnitud müstifikatsioonist sai täiendav element „Kalevipoja“ süžeesliku mütologiseerimises. See omakorda on laiendanud ebamäärasuse ja hämaruse mõõdet teoses. Näiteks ei selgu „Kalevipoja“-teksti ümber käivatest hilisematest vaidlustest ega ka kunstilistest interpretatsioonidest kunagi „tõde“, kas Saarepiiga uputas end ise või hukkus juhuslikult.

Saarepiiga lugu on inspireerinud paljusid luuletajaid, aga ka nüüdisaegset massimeediat. Just selle loo kaudu ilmneb groteskselt, selgetes värvides tänapäeva massimeedias kujundatav uus Kalevipoja argimütoloogia: Kalevipoeg on hoolimatu vägistaja ja ihade kütkeis *macho*, kes hukutab hoolimatult õrna neiu. Selline imago vastab üsna täpselt muistendite Kalevipojale, ent eepose tekstis ja kompositsioonis on tegu seevastu ühe lüürilisema looga, millega seostuv hilisem ilukirjandus võimaldab avada eepose sügavamaid, inimeksistenti salapära kujutavaid tõlgenduskihte. Näiteks on Jüri Talvet on luuletusega „Ikka veel ei suuda harjuda“ andnud Saarepiiga loole sügava filosoofilise üldistuse.

Voolab must läbi

soolajõgi –

eile roheline

täna sogane

ikka ärev

[---]

Vete all laulab

Saarepiiga

Kas Stefan Zweig –

laup rinnale rahunud –

seda ette nägi

sealt kõrgelt

kus kloostrimägi?

Õhe vaibub sonaadi heli

(Traktl)

(Talvet 2005: 19)

Selles luuletuses on hukkunud Saarepiiga laul vee alt üle aegade kestvaks mõjuvõimsaks kujundiks. Luuletuses kõlab laul justkui jõe voogudest, jõgi aga on sümboliks inimesele. Jõgi voolab igavesti, *panta rhei*, samasse jõkke ei astu kahel korral. Saarepiiga laul vee alt on kurb, nagu ka selle luuletuse tervikmeeleolugi, milles on rikkalikult kultuuri sügavustesse viivaid allkihte. Eeposes kõneleb Saarepiiga hukkumisest kaudselt laulik – kandlehelide saatel. Vanema soome-ugri mütoloogia järgi on kandlehelid maagilised, köitvad just sellepärast, et kannel on tehtud hukkunud noore neiu juustest ja sõrmeluist. Kandlemängu maagias kõlavad kaasa neiu valu ja pisarad. Ka suurte kunstnike looming on kütkestav ja maagiline.

Luuletus „Ikka veel ei suuda harjuda“ on loodud meenutades Salzburgi, millest voolab läbi soolane Salza jõgi, kus elas Mozart, luuletaja Georg Trakl ja kirjanik Stefan Zweig.

Kreutzwald on Saarepiiga loo kombineerinud üsna vabalt, kasutades soome-ugri folklooris tuntud laule merest ilmuvast vasksest, hõbedasest ja kuldsest kosilasest ja/või mõõgast. Nendele kahele arhetüüpsele motiivile on Kreutzwald liitnud Aino loo Elias Lönnroti „Kalevalast“. Nii Aino kui Saarepiiga libisevad märjalt kivilt ja laulavad hiljem vee alt. Aino laulus ja Saarepiiga laulus on isegi sõnasõnalised kokkulangevused. Ka on Kreutzwald, nagu Lönnrotki, jätnud Saarepiiga hukkamise loo teadlikult hämaraks ja kahemõtteliseks, mis teksti kunstilisust pigem suurendab. Kas piiga libises märjal kivil või kukutas end meelega lainetesse? Oli see õnnetus või enesehukk? Vaieldakse ju ka Ophelia hukkamise üle Shakespeare „Hamleti“ kriitikas tänapäevani. Saarepiiga stseeni ja Ophelia hukkamist ühendab nii laulumotiiv kui mõlemaid neide tabanud meeltesegadus. Süütu neiu huku motiiv on arhitekt, mis „Kalevipojas“ võimendub kahekordselt. Näeme, kuidas ühe ja sama motiivi intertekstuaalses liikumises moodustuvad uut tüüpi kultuurilised ühikud, semantilised rajad. „Kalevipoja“ neljandas laulus, Saarepiiga loos esinev ja samal ajal ka Euroopa kultuuri arhitektide hulka kuuluv õnnetult hukkunud neiu motiiv leidub ka näiteks eesti luuletaja Paul-Eerik Rummo tekstis „Veel poolüminaal“:

Neiukene näälislill

Läks koidikul kõndima

astus adrule

liikus liivale

kepsles kivilt kivile

neiukene näälislill

kukkus kalameresse

[---]

(Rummo 1999: 33.)

Uni „Kalevipojas“ ja Talveti luule kujundina

„Kalevipoja“ kunstikavatsuslikku mitmetähenduslikkust kandvaks motiiviks on UNI. Laialt levinud rahvalikul retseptsioonitasandil on selle modifikatsiooniks „Kalevipoja laiskus“ – teine hukatuslik karakteriomadus kangelase saatusliku hooplemise kõrval. Kangelane tõepoolest magab pikalt ja sageli, kui kokku lugeda, siis isegi 15 korda. Ta magab üldjuhul pärast kõiki oma vägevaid tegusid, näiteks ujumine Soome, kogu maa üles kündmine jne. Ta vajub raskesse unne ka pärast seda, kui on korda saatnud oma suuremad eksimused (nt surmanud Soome sepa poja).

Semiootiliselt ei ole tegu sugugi negatiivse kujundiga, vaid eepose narratiivses struktuuris kannab see lausa kesksel funktsioonil: tegu on metapoetiliste kõrvalepõigetega fiktiivsest ajalis-ruumilisest reaalsusest, une ajal sõnastatakse kangelase fataalne süü (vt Laak 2005). Esimest korda näeb Kalevipoeg und pärast juhtumit Saarepiigaga. Idüllilise, pastoraalse meeleolu lõhub Laulik, kes ennustab kangelase teekonna traagilist lõppu. Käib justkui topeltmäng, milles Kalevipoeg muutub lugeja jaoks marionetiks kõrgemate jõudude käes.

Nagu eepose sisemisele arhitektuurile omane, on autor une kujundit läbi eepose võimendanud gradatsiooniliselt. Iga korruga muutub kangelase raske uni üha saatuslikumaks – just une ajal hakkavad toimuma pöördelised sündmused, alustades künnihobuse murdmisest huntide poolt, mõõga varastamisest kuni rüüstava sõja puhkemiseni. Nii on uni, õnnetused ja ettekuulutused eepose läbivateks kujunditeks. Just unes avalduvate ettekuulutuste vahendusel muutub lihtne rahvaeepos kangelase saatusetragöödiaks.

Ja nii paradoksaalne kui see ka pole, on uni samal ajal ka vahendiks, mille kaudu autor on vabastanud Kalevipoja abstraktse heroilise kangelase ilmetust maskist. Kalevipoja magamine on sügavalt inimlik akt. Kohati on sellele antud isegi humoorikas varjund – eeposes on ohtralt ruumi leitud vägilase askeldustele asetetegemisel ja küljealuse valimisel. Samal ajal on uni kontseptuaalne kujund, mis kannab eepose tähendust – unes ilmutatakse Kalevipojale tema tulevane saatus. Võibki öelda, et eepos „Kalevipoeg“ jõuab kangelase unede kaudu lõpule veel enne, kui lugu ise pole alanudki.

Uni ja Saarepiiga on jõulised kujundid. Ehk on need inspireerinud ka Jüri Talveti enda luuleraamatute pealkirju „Unest, lumest“ (2005) ja „Silmad peksavad une seinu“ (2008), mis ilmusid „Kalevipoja“ uurimise järel (vt Laak 2005: 756). Une-kujund jääb mõlemas luulekogus kõlama, une võimalus jääb pidevaks taustapildiks. Näiteks kogus „Unest, lumest“ ütleb luuletaja: „tehtud on / unenäotõeluse / tõeluseunenäo / elavkatketu vool“ (Talvet 2005: 37). Luulekogus „Silmad peksavad une seinu“ leidub une-motiivi veelgi rohkem, mõned näited: „[---] Unes oled end / väiksemaks teinud *ega sa ju ei lähe veel / ära?* et ma saaksin su lähedal elada kauem“ (Talvet 2008: 29), „sõnade asemel suus vaid uni / millest jagate julgustuseks / meile siin maa peal tükikesi / nagu armuleiba [---]“ (samas, 76).

Talveti luule „uni“ on seotud teistsugusega, see on uni, mis seob igaviku ja tuleviku. Uni seob saatusliku süü motiivi Saarepiigaga eepose tekstis, ka Talveti luules on tunda noore tütrekese pidevat kohalolekut. Uni ja unenäod Talveti enda luules on isegi tema kriitikute tähelepanu köitnud, näiteks kirjutab Rebekka Lotman arvustuses „Jüri Talvet kuulab unenägede hääli“: „Talveti luules väljenduv olemise küpsus seisnebki elu alguse pidevas meenutamises, rikastavate ühisosade leidmises, otsimises, sümbiootilisuses“ (Lotman 2005). Lõpetuseks tahaks tsiteerida ühe luuletust pealkirjaga „Luuletaja sünnipäevaks“ kogust „Unest, lumest“

Elul on une nägu
 unel on elu nägu
 näol on elu uni
 näol on une elu
 elul on uni
 unel on elu
 elunäound
 tasa
 luuletada
 kaua

laulda rukkiräägust
 (Talvet 2008: 73.)

Kreutzwaldit ja Talvetit kui eesti luuletajaid seob ka keeleloomeand. Lauluisa loomingus esinevate luuleliste sõnaleidude alusel on koostatud sõnastik (vt Peebo 1980a, b), ka Talveti luulekeele sõnarikkus on seda väärt. Nii ei oleks artikli pealkirjas nimetatud sõnale „unelõiv“ vajagi muud selgitust, jäägu seegi natuke hämaraks ja lubavaks – jõuda hõlmava *opus magnum*’i kirjutamiseni meie rahvuseepose sügavamast, filosoofilisest sisust.

Kirjandus

- Annist, August** 2005. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg“. Toim Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hasselblatt, Cornelius** 2016. Kalevipoeg Studies. The Creation and Reception of an Epic. (Studia fennica folkloristica, 21). Helsinki: SKS.
- Hennoste, Tiit** 2011. Heroism ja eksistentsialism. Mõttevahetus: Eesti eksistentsiaalsusest. – Looming, nr 8, lk 1139–1148.
- Laak, Marin** 2003. Monument vs. alustekst: „Kalevipoja“ retseptisioonist ja intertekstuaalsusest. – Paar sammukest XX: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 129–142.
- Laak, Marin** 2005. Tsitaadid, õpetlane ja „tillukesed paljad jalad“. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk. 754–757.
- Laak, Marin** 2008. Kalevipoeg as a Core Text: the Island Maiden’s Thread“. – Interlitteraria, No. 13, pp. 197–213.
- Laak, Marin** 2010. Beyond the Literary Canon: Recontextualisation of Classical Texts in the Digital Environment. – Interlitteraria, No. 15, Vol. 1, pp. 182–194.
- Laak, Marin** 2013. Kalevipoeg kui tüvitekst. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 192–209.

- Laak, Marin, Piret Viires** 2004. Intertextuality and Technology: The Models of „Kalevipoeg“. Intertextuality & Intersemiosis: seminar: 13–15 February 2003, Tartu. Eds. M. Grishakova, M. Lehtimäki. Tartu: Tartu University Press, pp. 284–312.
- Merilai, Arne** 2004. Eepos – pikem/pigem lugulaul. Žanri küsimusi. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 241–250, 320.
- Lotman, Rebekka** 2005. Jüri Talvet kuulab unenägude hääli. – Postimees, 30.08.
- Merilai, Arne** 2015. Kalevipoeg: Aspects of Genre and Authorship. – Journal of Baltic Studies, Vol. 46, No. 4, pp. 497–510. – DOI: 10.1080/01629778.2015.1027936
- Oinas, Felix** 1994. Surematu Kalevipoeg. (Keele ja Kirjanduse raamatusari nr 1). Tallinn: Keel ja Kirjandus.
- Peebo, Jaak** 1980a. „Kalevipoja“ sõnastik. – Sõnasõel. Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt 4. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateeder, lk 15–173.
- Peebo, Jaak** 1980b. „Kalevipoja“ sõnastik II. – Sõnasõel. Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt 5. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateeder, lk 3–51.
- Rummo, Paul-Eerik** 1999. Luuletused. Tallinn: Kupar.
- Talvet, Jüri** 2003. „Kalevipoeg“ – suur Euroopa eepos. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 886–890.
- Talvet, Jüri** 2010. Müütilise tulevikulinna ja sümbiootilise rahvuse ehitamine Euroopa äärel: F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“. – Akadeemia, nr 11, lk 2038–2059.
- Torop, Peeter** 2000. Intersemiosis and Intersemiotic Translation. – European Journal for Semiotic Studies, Vol. 12, No. 1, pp. 71–100.
- Undusk, Jaan** 1994. Rahvaluuleteksti lõppematus. Felix Oinas, soome meetod ja intertekstuaalne Kalevipoeg. – Felix Oinas, Surematu Kalevipoeg. (Keele ja Kirjanduse raamatusari, 1). Tallinn: Keel ja Kirjandus, lk 147–173.
- Undusk, Jaan** 1995. Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdoohi printsiip. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 577–578; nr 10, lk 669–679; nr 11, lk 746–756.

Marin Laak (PhD) – Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur ja uurimisteema „Kirjanduse formaalsed ja informaalsed võrgustikud (IUT22-2) juht, kirjutanud artikleid eesti rahvuseepose „Kalevipoeg“ poetikast ja tekstuaalsusest, koostanud ja toimetanud mitmeid teadusartiklite kogumikke, rahvuseepose ingliskeelse uus tõlke raamatu „Kalevipoeg. The Estonian National Epic / Eesti rahvuseepos“ (2011) toimetaja.
E-post: marin.laak[at]kirmus.ee

The Rhizomes of *The Kalevipoeg*: Literary Interpretation of the Estonian National Epic by Jüri Talvet

Marin Laak

Keywords: epics, core text, intertextuality, *The Kalevipoeg*, world literature

The article focuses on the treatment of the epic *The Kalevipoeg* from the viewpoint of comparative literature. This approach is a continuation of the study of literary relations of the epic which, on the one hand is opposite to, but on the other hand continues the present folkloristic approach to *The Kalevipoeg* as a folklore-based epic, which is based on the comparative-historical method of studying folklore. F. R. Kreutzwald's role in creating the national epic was enormous; the epic can be conceived as a fictional and intentional piece, emphasising the role of its author. Although different genres of genuine folklore can be recognised in the epic, works of fiction of European and world classics have also been used in its construction, and the text of the epic has itself become an intertextual foundation for new works of fiction. The paradigm of discussing the epic changed due to Jüri Talvet's groundbreaking treatment of *The Kalevipoeg* as a great European epic and one of the most remarkable representatives of the genre of literary epic in world literature. Literary scholarship of the text and poetics of the epic has demonstrated how the text is constructed by gradational internal intertextual relations, based on certain textual nodal points such as, e.g., 'island maid', 'stone', 'sleep', etc.

For example, the figure of Island Maid is intertextually related to many earlier archetexts and fundamental texts and has, in its turn, inspired other fictional texts. The author intentionally allowed for ambiguous interpretation of the death of a young girl – the girl slipped into water, but was it an accident or a suicide? The Estonian heroic epic differs from other literary epics by a gradational motif of 'sleep', occurring through the text; by using this motif, the author develops the heroic epic into a tragedy of fate. The hero is informed about his fatal guilt in sleep long before it occurred in real life. Jüri Talvet has discovered such rhizomes of relations in the text of *The Kalevipoeg* due to his studies of world literature, but he has also written about them in his poetry.

Marin Laak (PhD) – Senior Researcher at the Estonian Literary Museum, leader of the research topic “Formal and Informal Networks of Literature” (IUT22-2); author of several articles on the poetics and textuality of the Estonian national epic *The Kalevipoeg*; editor of several collections of research articles; editor of the new English translation *Kalevipoeg. The Estonian National Epic/ Eesti Rahvuseepos* (2011).

E-mail: marin.laak[at]kirmus.ee